

סוגיות בצורות – תרגילים - 4

תשובון

חנה היאס

שורשים הנוטים על דרך גזרות אחרות¹

עיינו בטקסט שלפניכם וענו על השאלות שאחרינו.

מאז ומעולם נטלו נשות החיל העבריות חלק בעול הפרנסה. הן עסקו, למשל, בַּפּוֹאָה, ומכאן המושג "תְּרוּפּוֹת סבתא". עד לפני כשני עשורים נשא מושג זה קונטציה שלילית, אך בעידן הנוכחי הייתה לו עדנה. תרופות הסבתא מוערכות ומבוקשות בחנויות הטבע למיניהן, בעיקר בתְּקוּפּוֹת של צינה. (לא, זו אינה נְסִיגָת הדורות. התוֹבְנָה הגיעה עם הניסיון. תרופות קונבנציונליות הוכחו לא פעם כמזיקות בטווח הרחוק. בציבור מעדיפים לנסות קודם משהו טבעי וטוב, בניחוח של פעם).

גם בהווה נשים נושאות בנטל הכלכלי. יש מהן העוסקות בַּמְקַח ובממכר, למשל ביצוא וביבוא של מוצרי הלבשה; יש העובדות ברשות המסים ובקיאאות בחוקי המְסוּי החדשים, ויש מהן העוסקות ב... מה מתאים יותר אם לא... חינוך? כן! רוב מוחלט של עובדי ההוראה הוא נשי! זהו הַיְשׁוּם הטבעי ל"תורת אמך"!

1. א. המילים פּוֹאָה וְתְרוּפָה הן מן השורש ר-פ-א, מגזרת נל"א.
 - ב. איזו מבין שתי המילים אינה בנויה לפי הדרך השכיחה בגזרה זו? תְּרוּפָה נמקו את תשובתכם: המילה תְּרוּפָה מכילה שתי אותיות שורש: ר', פ'. לה"פ א' נשמטה. נוספה ביניהן ו, על דרך צורות מגזרת נע"ו/י במשקל תְּקוּלָה, כמו: תנובה, תמורה.
 - ג. מה המטרה ביצירת המילה תְּרוּפָה במשקל שאינו שייך לגזרה שלה? יצירת מילה במשמעות אחרת מן המילה רפואה.
 - ד. מבין המילים שלפניכם הקיפו שמות במשקל תְּקוּלָה: תְּגוּבָה, תְּפוּרָה, תְּעוּדָה, תְּרוּמָה, תְּבוּנָה, תְּלוּיָה, תְּשׁוּבָה, תְּעוּקָה, תְּבוּאָה, תְּזוּנָה, תְּנוּעָה, תְּקוּעָה, תְּשׁוּעָה, תְּרוּעָה, תְּבוּנָה, תְּחוּמָה, תְּפִיגָה, תְּזוּזָה, תְּשׁוּרָה, תְּמוּהָה, תְּקוּמָה, תְּנוּמָה, תְּנוּחָה, תְּשׁוּמָה, תְּשׁוּשָׁה.
 - ה. לאיזו גזרה שייכים השמות שהקפתם? נע"ו/י.
 - ו. הוכיחו את קביעתכם. בכלום האות השנייה של השורש היא ו'.
 - ז. במילים שלא הקפתם הצורן ה הוא צורן נטייה ומציין נקבה.
 - ח. המילה תְּקוּפָה והמילה תְּקִיף הן מאותו שורש. הסבירו.

בדומה למילה תרופה, גם בשורש נ-ק-ף נוצרה מילה בתבנית השייכת לגזרת נע"ו/י כדי ליצור משמעות שונה מהמילה תְּקָפָה.

2. א. המילים המודגשות שלפניכם נוטות בשתי גזרות. הוכיחו קביעה זו. (ראו דוגמה).

השורש	המילה בגזרה אחרת	השורש	המילה
ס-ו-ג	סוּג	נ-ס-ג	נְסִיגָה
מ-ק-ח	מְקַח (מלעיל)	ל-ק-ח	מְקַח (מלרע)
ב-ו-א	מְבוּא	י-ב-א	יְבוּא
ש-ו-ם	תְּשׁוּמָה	י-ש-ם	יְשׁוּם
ג-ב-ב	גָּב	ג-ב-ח	גְּבוּי

ב. המילים נְגִישׁוֹת וְנְסִיגָה התחדשו בימינו.

¹חילופי גזרות אופייניים לפעלים בעלי שורשים שאינם שלמים (כלומר שלא כל אותיות השורש שלהם הגויות כעיצורים בכל הנטייה); פעלים אלו יכולים לנטות כפעלים מגזרות אחרות (ולא כדרך המלך בגזרתם).

מדינת ישראל
משרד החינוך
הפיקוח על המקצועות העצמאיים

1) ציינו את התצורה של כל אחת מן המילים: **נְגִישוּת** – נגיש + ות; **נְסִיגָה** – נ-ס-ג, קטילה.

2) איזו מן המילים משמשת כשם פעולה? **נְסִיגָה**

3) מה מיוחד בתהליך שחל בכל אחד מן השורשים של המילים:

נְגִישוּת - נ' השורש נשאר.

נְסִיגָה – השורש נ-ס-ג הוא תנייני.

השורש הראשוני הוא ס-ו-ג. (נ' של נפעל במילה נסוג הצטרפה אל השורש.)

3. א. השם **תְּשׁוּר** גזור מן השם **תְּשׁוּרָה**. הסבירו כיצד.

השורש של **תְּשׁוּרָה** הוא ש-ו-ר. תחילית ת' נוספה לשורש, ו' נחה נשמטה, ונוצר שורש תנייני: ת-ש-ר.

ב. השם **תְּשׁוּר** הוא חלופה עברית למילה הלועזית "טיפ". הביעו דעתכם על הסיכוי להטמיע את המילה **תְּשׁוּר** בשפה המדוברת. נמקו את דעתכם.

המילה **טיפ** מקובלת יותר. נוח יותר לומר **טיפ**, כי זה קצר יותר. בכל זאת אם התקשורת תשתמש במילה **תש** לעיתים קרובות, יש סיכוי שהיא תחדור ותחליף את המילה **טיפ**.

ג. השם **מְקַח** (מלעיל) בצורתו המקורית הוא **מְקַח** (מלרע). הצירוף המקורי הוא **מְקַח וּמְמַכֵּר**.

1) מצאו את המשקל המשותף לשתי המילים: **מְקַטֵּל**

2) השורש של **מְקַח** הוא ל-ק-ח. מה קרה לאות ל' במילה **מְקַח** ומדוע?

האות ל' הידמטה לאות שאחריה ונבלעה בה. זוהי אחת המילים המחקות את התנהגותה של האות נ', בהיותן קרובות אליה בהגייה: נ-ל' אותיות לשון, נהגות באופן שוטף, קוליות.

ציינו משקל למילה **מְקַח** **קְטֵל**

3) הסבירו את התהליך במילים **מְקַח**, **מְמַכֵּר** שבו נוצר השורש השני (תנייני) מהשורש הראשון:

מ' שהיא תחילית במילה **מְקַח** הצטרפה לשורש במילה **מְמַכֵּר**, פה"פ ל' שנבלעה נעלמה.

4) כתבו פועל אחד שנגזר מהשם **מְמַכֵּר**, וצירוף הנושא אותה משמעות של הפועל:

התמקח, עמד על המקח.

האם הפועל גזור מהשם המקורי או מהתנייני? מהתנייני נימוק: שורשו מקח.

ד. השם **נְמִיק** גזור מהפועל **נְמַק**.

1) ציינו את השורש של כל אחת מן המילים. הוכיחו את קביעתכם.

נְמִיק - נ-מ-ק; הוכחה - במשקל **קְטֵל** כל האותיות הן מהשורש.

נְמִיק מ-ק-ק הוכחה בנטייה רואים דגש משלים: **נְמִיקוּ**.

איזו מן המילים: **נְמוּק**, **נְמוּק** קשורה בשורש ובמשמעות לשם או לפועל שניתחתם? **נְמוּק**

נמקו את תשובתכם.

הצורה **נְמוּק** היא דרך נוספת להטות את המילה **נְמִיק** בבניין נפעל.

4. א. לפניכם שני משפטים מלשון המקורות. הסבירו כל אחד מהם:

אשר **יְגַרְתִּי** בא לי. הדבר **שפחדתי** ממנו, הגיע אלי.

לא **תְּגוּרוּ** מפני איש. אל **תפחדו** משום אדם.

ב. ציינו את השורש ואת הגזרה של כל אחד מן הפעלים המודגשים במשפטים.

יְגַרְתִּי - י-ג-ר נפ"ו

תְּגוּרוּ ג-ו-ר נע"ו

ג. במה דומים השורשים במילים המודגשות, ובמה הם שונים?

דומים במשמעות, שונים בשורש ובגזרה.

מדינת ישראל
משרד החינוך
הפיקוח על המקצועות העצמאיים

ד. לאיזו מסקנה אפשר להגיע על סמך הדמיון בשורשים? בחרו ונמקו:

(1) שורשים ששתיים מאותיותיהם זהות הם לעתים במשמעות זהה או דומה.

(2) אפשר להשתמש במילים נרדפות למשמעות אחת.

(3) לא ייתכן ששני שורשים יבטאו תוכן זהה.

(4) אפשר להשתמש בגזרות שונות כדי לבטא אותו פועל.

נימוק: חילופי גזרות אופייניים לפעלים בעלי שורשים שאינם שלמים (כלומר שלא כל אותיות השורש שלהם הגויות כעיצורים בכל הנטייה); פעלים אלו יכולים לנטות כפעלים מגזרות אחרות (ולא כדרך המלך בגזרתם).

ה. לפניכם צמדי משפטים ובהם פעלים מודגשים.

(1) סמנו V ליד כל זוג פעלים המדגים את המסקנה שהגעתם אליה בסעיף ד.

(2) נמקו כל בחירה שלכם.

(3) בכל אחת מהאפשרויות האחרות הסבירו מדוע לא בחרתם בה.

(א) **יִיטב** בעינינו להציע את המשרה לאיש אשכולות זה.

הוא **הַיֵּטִב**² לנגן בכינור.

י-ט-ב ו-ט-ו-ב משמשים בשתי גזרות באותה משמעות.

(ב) העולה ה**תֵּיֶשֶׁב** בעיר הבירה.

הנופים בבירה **יִשְׁבוּ** את ליבו ללא ספק.

י-ש-ב לעומת ש-ב-ה – שני שורשים שונים ושתי משמעויות שונות.

(ג) בלעם **יַעַץ** לבלק להכשיל את ישראל.

עוֹצוּ עצה – ותופר!

י-ע-ץ וע-ו-ץ משמשים בשתי גזרות באותה משמעות.

(ד) בני ישראל ה**לִיְנוּ**³ על משה.

ביתנו פתוח לרווחה והוא **מְלִין** בו כל מי שמבקש מקום לינה.

ל-ו-ן – זהו שורש אחד הנושא שתי משמעויות. במשמעות של לינה הוא נוטה על דרך ע"ו.

(ה) התפקיד הזה אינו מתאים לכישוריי, ולכן הוא **מְתִיש** אותי במיוחד.

על אף השעה המוקדמת אני **תְּשׁוּשָׁה** בגלל החום.

השורש של שתי המילים הוא ת-ש-ש. הראשונה נוטה על דרך חפ"י.

5. א. השם **תּוֹבְנָה** הוא ממשפחת המילים (הקיפו):

תּוֹבְנָה, מְבָנָה, הַבְּנֵיתִי, בְּנֵיתָה (מלרע), **יְתַבְּנֵנִי**, **בְּיָנָה**, תַּבְּנִינָה, מוֹבָן, תַּבְּנִית, בְּנוֹת, מְבָנָה, תַּבְּנִין

ב. מה ההבדל בשורש ובגזרה בין המילה **תּוֹבְנָה** למילה **תּוֹבְלָה** ?

המילה **תּוֹבְנָה** היא מגזרת נע"ו/י, ואילו המילה **תּוֹבְלָה** היא מגזרת נפ"י/ו.

ג. איזו מן המילים בסעיף ב בנויה שלא כדרך הגזרה שלה? המילה **תּוֹבְנָה**.

נמקו את תשובתכם. היא מגזרת נע"ו/י ונוטה על דרך נפ"י/ו.

ד. עיינו במובאה ממאמר⁴ וענו על השאלות שאחריה.

² בפעלים מן השורש טו"ב שתי הדרכים אפשריות: הטיב מיטיבים או היטיב מיטיבים; בעתיד ובשם הפועל הצורות הרווחות הן על דרך פ"י: ייטיב להיטיב.

³ הפועל הלין בהוראת 'התלונן' נוהג כך: הלין או הלין. בהוראת 'אירח ללילה', 'עיכב' – הלין בלבד.

⁴ בורשטיין, ר' (2008) שינויי מגמה במדיניות האקדמיה ללשון העברית בקביעת מילים חדשות. הד האולפן החדש 94

מדינת ישראל
 משרד החינוך
 הפיקוח על המקצועות העצמאיים

”מילים שנפסלו וטרם אושרו למרות תפוצתן הרבה
 ...השִׁלְכָה (projection במובן הפסיכולוגי); המילים התקניות הן: תוצאה, השפעה הד;
 ...תוֹכְנָה (המילה התקנית: 'בוֹנְנוֹת').
 לאחרונה, בישיבה ב 3.11.08, אושרה בכל זאת המילה תוֹכְנָה.”

- 1) מדוע לדעתכם לא אושרה המילה הִשְׁלָכָה ע"י האקדמיה ללשון עברית?
 למילה יש שתי משמעויות: א. זריקה, שפכה ב. השפעה, תוצאה.
 בדרך כלל כשמשמעות של מילה כבר קיימת בשפה, מעדיפים לא ליצור לה משמעות נוספת, אלא ליצור מילה חדשה. במקרה של השלכה אין צורך במילה חדשה, כי המילים: השפעה או תוצאה מספיקות במשמעות זו.
 מה החלופה התקנית למילה תוֹכְנָה? בוֹנְנוֹת.
 מדוע חלופה זו עדיפה על תוֹכְנָה?
 כי היא בנויה בגזרה של השורש ב-מ-ן.
- 2) מדוע, לדעתכם, בכל זאת התקבלה המילה תוֹכְנָה?
 כי היא כבר חדרה לשפה.
6. א. המילה מְסוּי בנויה משורש ומשקל. ציינו את השורש ואת המשקל שלה.
 מ-ס-י קטול
 ב. לפניכם מילים. הקיפו את אלה שהם מהשורש מ-ס-ס:
מְסוּסוֹת, מְסָה (מלעיל), מְסִמְסִים, סִם, נְמִס, מְסִ, סוּמָא
 ג. מיינו את המילים שלפניכם לפי הגזרה שלהן:
 מְלוּי, פְּנוּי, גְּבוּי, בְּטוּי, צוּי, כְּבוּי, רְפוּי, שְׁנוּי, גְּלוּי, דְּכוּי, דְּחוּי, חְטוּי, מְצוּי, נְבוּי, עְתוּי

גזרת נל"א	גזרת נל"י
מְלוּי	פְּנוּי
בְּטוּי	גְּבוּי
רְפוּי	צוּי
דְּכוּי	כְּבוּי
חְטוּי	שְׁנוּי
נְבוּי	גְּלוּי
	דְּחוּי
	מְצוּי
	עְתוּי

- ב. תארו את התהליך שבו נוצרה הצורה מְסוּי:
 השורש מ-ס-ס, העיצור השלישי הוחלף ב-י' באנלוגיה לנל"י/ה, כמו גילוי.
 ג. באילו מן המילים חל אותו תהליך של המילה מְסוּי? גְּבוּי, עְתוּי
 הוכיחו קביעה זו: במקור גם שורשי מילים אלה היו מן הכפולים: ג-ב-ב, ע-ת-ת; וגם בהם העיצור השלישי הוחלף ב-י' באנלוגיה לנל"י/ה.
 המילה גְּבוּי מופיעה במקורותינו במשמעות של גביית כספים. האם במובן זה היא נוהגת בדרך המלך? כן. נימוק: גם השורש המקורי של גבייה הוא ג-ב-י.

מדינת ישראל
משרד החינוך
הפיקוח על המקצועות העצמאיים

ד. המילים **גְבוּי** ו**מְסוּי** שבלשון ימינו נפסלו לשימוש בשנת תש"ך ואושרו בתשס"א-תשס"ג. (קודם לכן אושר ה**גְבוּי** בתחום המחשב בלבד).

מדוע נפסלו המילים, לדעתכם? **כי אינן נוהגות בדרך של הגזרה המקורית שלהן.**
מה עשוי לגרום לאישור מילים שנפסלו? **שכיחותן בשפה.**

ה. שבצו במשפט את המילה **גְבוּי** הנוהגת בימינו:

אנו ניתן גיבוי לכל מפלגה שתקדם שמירת מצוות בארץ.

כתבו מן השם **גְבוּי** שני פעלים בשני בניינים שונים. **לגבות - בבניין קל**
לגבות - בבניין פיעל

ו. החלופה התקנית שהוצעה למילה **גְבוּי** בעבר היא **תְמוּכִין**. הנימוק: צורה זו משקפת נאמנה את כוונת המילה ובנויה על דרך המילה **סְמוּכִין** (=ראיות לביסוס של עמדה).

איזו צורה תעדיפו: **גְבוּי** או **תְמוּכִין**? **גְבוּי**

נמקו את בחירתכם. **תמוכין היא מילה ארוכה יותר, בתבנית של לשון חז"ל, והיא אינה בשימוש. לעומתה גיבוי קצרה ומוכרת.**

ז. ציינו אילו מבין הקביעות הבאות נכונות והוכיחו את דעתכם ביחס לכל קביעה:

א) המילה **גְבוּיָה** והמילה **גְבוּי** הן מהשורש ג-ב-י/ה.

נכון, גם למילה גיבוי נקבע השורש ג-ב-י

ב) השורש של **גְבוּיָה** הוא ראשוני והשורש של **גְבוּי** הוא תנייני.

נכון, כי השורש הראשוני של גבוי קשור במילה גב, ששורשה ג-ב-ב

ג) המילה **גְבוּיָה** והמילה **גְבוּי** הם שמות פעולה מאותו בניין.

לא נכון. גביה – בניין קל; גיבוי – בניין פיעל.

ד) המילה **גְבוּיָה** והמילה **גְבוּי** מציינות אותה משמעות.

נכון – בלשון המקורות, לא נכון – בלשון ימינו.

ה. למילה למינציה חודשה חלופה עברית: **עִטוּי**. הסבירו אותה. **עִטוּי הוא ציפוי של יריעת ניילון המודבקת בחימום ובלחץ על צידו האחד או על שני צידיו של נייר.**

ט. השוו בין הדרך שבה נוצרה המילה **עִטוּי** לבין זו של **עִתוּי**.

עִטוּי – השורש ראשוני: לעטות = לעטוף. עִתוּי – מהמילה עֵת; השורש הראשוני ע-ת-ת, העיצור השלישי הוחלף ב-י' באנלוגיה לנל"י/ה, והוא תנייני.

7. במשפטים שלפניכם הקיפו את הצורה התקינה.

נמקו את בחירתכם באמצעות מושגים הקשורים בצורה ובגזרה:

1) החום ה**מִיִּס** / ה**מִיִּס** את הקרח.

נימוק - השורש מ-ס-ס הוא מן הכפולים, כמו הסָב**.**

2) השלגון ה**תְנַמֵּס** / ה**נְמִס** לפני שהוכנס למקפיא.

נימוק השורש מ-ס-ס הוא מן הכפולים, נ' אינה מן השורש, אלא שייכת לבניין נפעל.

8. כל אחת מן המילים הבאות ניתנת להטיה גם על דרך גזרה אחרת.

א. כתבו את הגזרה של כל מילה.

ב. כתבו את המילה בגזרה האחרת וציינו את הגזרה האחרת.

i. **נְמִק** (עבר) - **עִיע** (כפולים); **נְמִק** - פִּינ

ii. **הִטִּיל** - **נע"ו/י**; **הִטִּיל** - חפִּינ

מדינת ישראל
משרד החינוך
הפיקוח על המקצועות העצמאיים

III.	הַנִּיחַ-	נע"ו/י ;	הַנִּיחַ - על דרך חפ"י
IV.	הַסִּית-	נע"ו/י ;	הַסִּית - על דרך חפ"י
V.	הַלִּין-	נע"ו/י ;	הַלִּין - על דרך חפ"י
VI.	הַזִּיעַ-	חפ"י ;	הַזִּיעַ - על דרך חפ"י
VII.	הִינִיקָה -	נפ"ו/י ;	לְהִנִּיק - על דרך נע"ו/י
VIII.	נָזַק -	חפ"י ;	נָזַק - על דרך נע"ו/י
IX.	נָצַל-חפ"י ;		נָצַל - על דרך נע"ו/י

9. עיינו בצמדי הפעלים הדומים שלפניכם, וציינו במה הם שונים :

- א. **נָמַס - נָשַׁן** בשורש : מ-ס-ס, י-ש-ן ; בבניין : נפעל, קל ; בגזרה : ע"ע, שלמים.
- ב. **נָחַר-נָגַשׁ** בשורש : ח-ר-ר, נ-ג-ש ; בגזרה : ע"ע, חפ"י.
- ג. **נָסַב-נָפַל** בשורש : ס-ב-ב, נ-פ-ל ; בגזרה : ע"ע, חפ"י.
- ד. **מָאֵן-מָסַב בשורש :** מ-א-ן, ס-ב-ב ; בבניין : פיעל, הפעיל ; בגזרה : גרוניות, ע"ע.
- ה. **אָזַם-אָזַם** בשורש : ד-מ-ם, י-ז-ם ; בגזרה : ע"ע, פ"י על דרך פ"י.
- ו. **נָזַק-נָדוֹן** בשורש : נ-ז-ק, ד-ו-ן ; בגזרה : חפ"י על דרך ע"ו, נע"ו/י.
- ז. **תְּקוּפָה-תְּנוּפָה** בשורש : ת-ק-ף, נ-ו-ף ; בגזרה : פ"י על דרך ע"ו, נע"ו/י.

מדינת ישראל
משרד החינוך
הפיקוח על המקצועות העצמאיים